
ГЕОГРАФИЯ

УДК:71 (575.2) (04)

**ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ ОЗЕЛЕНЕНИЯ ГОРОДОВ КЫРГЫЗСТАНА
(на примере города Талас)**¹Алагоз уулу Азамат, научный сотрудник,
²Кенешбекова У.А., магистрант**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ШААРЛАРДЫН ЖАШЫЛДАНДЫРУУ ТАЖРЫЙБАЛАРЫ
ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨРҮ (Талас шаарынын мисалында)**Алагоз уулу Азамат, илимий кызматкер,
Кенешбекова У.А., магистрант**THE EXPERIENCE AND PROBLEMS OF URBAN GREENING IN KYRGYZSTAN
(the case of the city of Talas)**Alagoz uulu Azamat, researcher,
Keneshbekova U.A., master's student¹*Институт Истории, археологии и этнологии им.Б. Джамгерчинова НАН КР*
*Institute of History, archeology and Ethnology named after B. Zhamgerchinova NAS KR*²*КГУ им. И. Арабаева, Факультет географии, экологии и туризма*
KSU named after I. Arabaev, faculty of Geography, Ecology and Tourism

Аннотация. В статье рассматривается переход от пренебрежения к возобновлению внимания к озеленению города Талас. Опираясь на различные источники, включая новостные статьи, правительственные планы и научную литературу, в ней освещаются совместные усилия, предпринимаемые для решения проблемы ухудшения состояния окружающей среды и повышения качества жизни жителей. Ключевые инициативы включают создание современного этно-экопарка, кампании по привлечению общественности и корпоративные усилия в устойчивые практики. Рассматривая пример Таласа, в работе дается представление о практиках и сложностях озеленения городов Кыргызстана и даются рекомендации по решению этих проблем для достижения устойчивого городского развития.

Ключевые слова: Талас, озеленение, парки, урбанистика, экология.

Аннотация. Макалада Таластагы жашылдандырууга көңүл буруу жана тажрыйбалары каралат. Ар кандай булактарга, анын ичинде жаңылыктарга, өкмөттүк пландарга жана илимий адабияттарга таянып, айлана-чөйрөнүн бузулушун жана жашоочулардын жашоо сапатын жакшыртуу боюнча биргелешкен аракеттерди чагылдырылат. Негизги демилгелерге заманбап этноэкопаркты түзүү, коомчулукту тартуу кампаниялары жана туруктуу практикага корпоративдик аракеттер кирет. Таластын мисалында Кыргызстандын шаарларын жашылдандыруунун тажрыйбалары

жана кыйынчылыктары жөнүндө түшүнүк талданып, шаарды туруктуу өнүктүрүүгө жетишүү үчүн бул көйгөйлөрдү чечүү боюнча сунуштар берилет.

Негизги сөздөр: Талас, жашылдандыруу, парктар, урбанистика, экология.

Abstract. The article examines the transition from neglect to renewed attention to urban greening in Talas. Drawing on various sources, including news articles, government plans and scientific literature, it highlights the joint efforts being made to address environmental degradation and improve the quality of life of residents. Key initiatives include the creation of a modern ethnocopark, public engagement campaigns and corporate efforts in sustainable practices. Considering the example of Talas, the paper gives an idea of the practices and difficulties of urban greening in Kyrgyzstan and provides recommendations on how to solve these problems in order to achieve sustainable urban development.

Keywords: Talas, landscaping, parks, urbanism, ecology.

Талас шаары Талас өрөөнүнүн түндүк-чыгыш бөлүгүндө, Талас дарыясынын сол жээгинде орун алган [5].

Деңиз деңгээлинен 1244 метр бийиктикте жана Тянь-Шань тоо системасынын түндүк-батышында жайгашкан. Климаты мелүүн - континенталдуу. Эң жогорку орточо айлык температурасы июль айында + 30 ... + 35 ° C, эң төмөнкү орточо айлык температурасы январь айында -15... -25 ° C байкалган. Жаан-чачындын жылдык нормасы 300-400 мм.

Шаар борбордон 298 км алыстыкта жайгашкан. Шаардын аянты 13,0 чарчы километр. Транспорттук жагынан эл аралык маанидеги “Тараз-Талас-Суусамыр” жолу өтөт. Талас облусунун административдик борбору жана чарбалык жактан эң ири калктуу пункту. Экономикасы айыл чарба азыктарын кайра иштетүүгө, тамак-аш өнөр жайларынын ишмердигине, соода жана тейлөө тармактарына негизделген. Областын аймагындагы өндүрүштүн төрттөн бир бөлүгү Талас шаарында жайгашкан (Талас шаарынын социалдык-экономикалык өнүгүү планы). 2009-жылдагы эл каттоо боюнча шаардын улуттук курамы: кыргыздар — 29 288 (88,9 %), орустар — 2127 (6,6 %), өзбектер — 435 (1,3 %), украиндер — 239 (0,7 %), немистер — 214 (0,6 %), түрктөр — 158 (0,5 %), казактар-155 (0,5 %) [6].

Талас шаары жайгашкан жерде байыркы түрк дооруна тиешелүү шаарча болгон. Өрөөн Улуу Жибек Жолунда маанилүү пункт болгон. Орто кылымдарда Сыр-Дарыя шаарларына жакын болгондугу, климаты жана географиясына байланыштуу көчмөндөр үчүн маанилүү аймак болгон. Азыркы Талас шаарынын социалдык-экономикалык абалы, инфраструктурасы жана жашылдандыруу концепциясы Россия империясынын, Совет бийлигинин саясатынын жана жергиликтүү калктын маданиятынын тыгыз айкалышуусунан келип чыккан.

1874-жылы Талас өрөөнүндө Россия империясынан биринчи келгин дыйкандар көчүп келген. Бул Воронеж губерниясынын Богучер уездинен 12 дыйкан үй-бүлөсү болгон. Көчүп келгендерди уезддин башчысы В.А. Каллаур коштоп, аларга Талас дарыясынын түштүк жээгинен Ак-Чий жергесинен жер сунуштаган. Келечектеги конуштун географиялык жайгашкан жери жашоо тиричилиги үчүн ыңгайлуу болгон. 1876-жылы күзүндө Астрахань губерниясынан 27 үй-бүлө уездинин башчысынын макулдугу менен Талас өрөөнүнө келип, Покровское айылы түзүлгөн. 1877-жылдын жазында жети үй-бүлө дагы көчүп келип, Воронеж губерниясынан көчүп келгендерге

кошулуп, Ак-Чий айылын негиздеген. Көчүп келгендер украин улутунан болушкан. Ошентип, 1877-жылы келечектеги Талас шаары негизделген. 1879-жылы Ак-Чий айылында расмий маалыматтар боюнча 67 адам жашаган. Бара-бара бул конушка башка келгиндер дагы отурукташа баштаган. Ошентип, 1880-жылы бул жерге 24 адам, ал эми 1881-жылы 108 адам көчүп келген. 1885-жылы Ак-Чий айылында 66 короо-жай, 432 адам, 230 эркек, 202 аял болгон. Ак-Чий калкынын өсүшүнө байланыштуу калкты стационардык медициналык тейлөөгө муктаждык пайда болуп, 1886-жылы фельдшердик-амбулатордук пункт түзүлгөн. 1888-жылы калктын жалпы саны 522ге жеткен. Калкттуу пункт расмий Дмитриевка деп аталган. 1912-жылы калктын саны 1500 гө жеткен.

Совет мезгилинде Таластын экономикасынын ар кайсы тармактарында олуттуу өнүгүүлөр болгон. Айыл чарба ишмердүүлүгүнүн кеңейиши, анын ичинде дан эгиндеринин көбөйүшү жана кант кызылчасы менен тамекинин өстүрүлүшү жалпы экономикалык өсүшкө өбөлгө түзгөн. 1937-жылга чейин калктуу пункт Дмитриевка атын алып жүргөн. 1944-жылы шаар статусун алган. 1964-жылы негизделген Талас Сүт заводу аймактагы өнөр жай өндүрүшүнө кошумча болуп, жергиликтүү сурооталапты канааттандыруу үчүн сүт азыктарын өндүргөн. Билим берүү секторунда да техникалык мектептер жана орто адистештирилген билим берүү мекемелери ачылып, квалификацияны өнүктүрүү жана кесиптик окутуу мүмкүнчүлүктөрү түзүлгөн. 1955-жылы Талас медициналык мектебинин түзүлүшү адам капиталын өнүктүрүүгө дагы бир салым кошуп, регион үчүн даярдалган саламаттыкты сактоо адистерин даярдаган. Жалпысынан алганда, Совет жылдары Таластын ар кайсы тармактарында олуттуу өсүү жана өнүгүү мезгили болуп, региондун

экономикалык, өнөр жай жана билим берүү борбору болуп калган [2].

Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, Талас маанилүү экономикалык, маданий жана административдик аймактык шаарлардын бири болуп калды.

Россия империясынын тушунда Талас негизинен салттуу айыл чарба практикасы жана жөнөкөй турак жайлар менен мүнөздөлгөн айылдык конуш болгон. Бул мезгилде Таластагы жашылдандыруу негизинен өсүмдүктөрдү өстүрүүгө жана үйлөрдүн айланасындагы негизги бак-дарактарды өстүрүүгө багытталган. Бак-дарактар мөмө-жемиштерди алуу жана көлөкө берүүчү түрлөрү көбүрөөк отургузула баштаган. Таластын Орус империясынын тушунда жашылдандырылышына анын тургундарынын агрардык жашоо образы чоң таасир эткен.

Жер негизинен дыйканчылык үчүн колдонулган, жашылдандыруунун баардык эле айылдардай кооздук же шаар куруу максатындагы мааниси төмөн болгон. Бирок, Талас дарыясынын жана Тянь-Шань тоолорунун табигый бак-дарактары бул мезгилде негизги жашылдандыруучу ролду аткарган. Кыргызстанда Совет режими орногондон кийин Талас тез шаарлашууга жана модернизациялоого дуушар болгон. Совет бийлиги Таласты социалисттик шаарга айландырууга багытталган шаар куруу боюнча комплекстүү демилгелерди киргизген. Совет бийлигинин тушунда Таласта жашылдандыруу иш-чаралары уюштурулуп, эс алуу, коомдук чогулуштар жана эстетикалык жактан жакшыртуу үчүн жашыл аянттарды түзүүгө басым жасалган. Сейил бактар, аянттар жана көчөлөр шаардын куруу принциптерине ылайык жасала баштаган. Андан тышкары, Совет өкмөтү Таластагы жана анын айланасындагы токойлорду өстүрүүгө жана шаардын микроклиматын жакшыртууга артыкчылык берген. Чоң масштабдагы бак-

дарактарды отургузуу демилгелери ишке ашырылып, жашыл тилкелер жана бак-дарактар жээктей өскөн көчөлөр пайда болгон. Эгемендүүлүк алгандан кийинки алгачкы жылдары Талас социалдык жана экономикалык кризистерден улам олуттуу кыйынчылыктарга туш болгон, бул анын парктарына, жашылдандыруусуна жана жаратылыш ресурстарына терс таасирин тийгизген.

Өткөөл мезгилдин жана туруксуздуктун айынан парктардын жана жашылдандыруу долбоорлорунун кароосуз калышына жана талкаланышына алып келген. Шаар бийлиги социалдык көйгөйлөргө артыкчылык берген. Натыйжада жашыл жерлер, эс алуучу жайлар жана коомдук бакчалар начарлап, колдонулбай калган. Мындан тышкары, Өкмөттүн көзөмөлүнүн жана аткаруунун төмөндөшү табигый ресурстарды көзөмөлсүз пайдаланууга, анын ичинде Талас дарыясынын боюндагы токойлордун азайышына алып келген. Дарыянын жээгиндеги бак-дарактардын жана биологиялык ар түрдүүлүктүн азайышына алып келип, айлана-чөйрөнүн бузулушун ого бетер күчөткөн. Бүгүнкү күндө Таласта шаарды жашылдандырууга кайрадан көңүл бурулууда. Шаар бийлиги, жарандык коом уюмдары, ишканалар жана жергиликтүү тургундар шаардык ландшафтты жандандыруу жана өркүндөтүү боюнча биргелешкен аракеттерге активдүү катышып жатышат (*новости, ссылки*).

Жашыл аянттардын экологиялык туруктуулук, коомдук саламаттык сактоо жана жалпы жашоо сапаты үчүн маанилүүлүгүн түшүнгөн кызыкдар тараптар жашылдандыруу боюнча комплекстүү демилгелерди ишке ашыруу үчүн күчтөрүн бириктирип жатышат. Шаар бийлиги жашыл инфраструктураны, шаардык токой чарбасын жана жашылдандыруу долбоорлорун биринчи орунга коюу үчүн

стратегиялык пландаштырууну жана саясатты иштеп чыгууну жетектөөгө алууда [4;7].

Жарандык коом уюмдары коомчулуктун катышуусун укук коргоо, билим берүү жана экологиялык таза практикаларды жайылтуу үчүн жергиликтүү демилгелер аркылуу мобилизациялап жатышат. Бизнес корпоративдик социалдык жоопкерчилик программаларына инвестиция салып, жашыл долбоорлорду каржылап, шаардын жашылдандыруу күн тартибине салым кошуу үчүн туруктуу практикаларды кабыл алууда [8]. Жергиликтүү тургундар бак отургузуу компанияларына, коомчулукту тазалоо ишчараларына жана коомдук жайларды калыбына келтирүү жана көрктөндүрүү боюнча кошуналарды көрктөндүрүү долбоорлоруна катышып жатышат. Таласта жашылдандыруу демилгелери үчүн ар кандай дарактар жана бадалдар, анын ичинде карагай, терек, тал, кипаристер түркүмүнө тиешелүү майда бадалдар жана кайың кеңири таралган. Бул түрлөрдү реинтродукциялоо жана популяризациялоо шаар бийлигинин, жарандык коом уюмдарынын, бизнестин жана жергиликтүү тургундардын жашыл мейкиндиктерди жандандыруу жана шаардын эстетикалык жагымдуулугун жогорулатуу боюнча биргелешкен аракеттерин чагылдырат. Бул түрлөр жергиликтүү климаттык шарттарга ылайыкташуусу, шаардык шарттарда өсүшү жана эстетикалык сапаттары үчүн тандалып алынган. Карагай жыл бою жашыл жалбырактары менен пейзажга түс жана текстура берет, ал эми терек жана тал тез өсүүчү дарактар жана көлөкөсү жайкы мезгилде маанилүү. Терек калк арасында жашылдандыруу үчүн өзгөчө популярдуу. Бул дарак түрү жүздөгөн жылдар бою жергиликтүү калк тарабынан өстүрүлүп келген [1]. Анын популярдуулугун шаар чөйрөсүнө ылайыктуу жана тургундар үчүн жа-

гымдуу кылган бир нече факторлор бар. Теректер тез өсүшү менен белгилүү, демек, алар көлөкөнү тез камсыздап, абанын сапатын жакшыртып, көчөлөрдүн, парктардын жана турак жайлардын эстетикалык кооздугун камсыз кылат. Мындан тышкары, теректер отургузулгандан кийин минималдуу кам көрүүнү талап кылат. Борбордук Азия өлкөлөрүндө жагымдуу көчө чөйрөсүн түзүү региондун климаттык шарттарына байланыштуу өзгөчө көйгөйлөргө туш болуп келет. Интенсивдүү күн радиациясы, кургак аба жана атмосфералык чаңдын жогорку деңгээли жана абанын чектелген айлануусу сыяктуу факторлор жашыл ачык мейкиндиктерди түзүү аракеттерин кыйындатат [3].

Бул көйгөйлөрдөн тышкары Кыргызстандын шаарлары жашылдандырууда төмөнкүдөй кыйынчылыктарга туш болууда: Суунун жетишсиздиги негизги көйгөйлөргө кирет, анткени кургак климат көбүнчө сугат үчүн сууну чектеп, жашыл аянтты кароону кыйындатат. Мындан тышкары, шаардын ар кандай функционалдык аймактарында жашылдандыруу эрежелерин сактоо бир нече себептерден улам жетишсиз: жашыл мейкиндиктерди өнүктүрүүнүн узак

мөөнөттүү пландарынын жоктугу, каржылоонун жетишсиздиги жана шаардык ландшафттын структуралык өзгөчөлүктөрү. Мындан тышкары, жашылдандырууда колдонулган түрлөрдүн экологиялык туруктуулугу жөнүндө толук маалымат жок, ошондой эле шаардык чөйрөнүн ар кандай түрлөрү үчүн түрлөрдү тандоо боюнча жетишсиз сунуштар жок. Бул маалыматтын жетишсиздиги Кыргызстандын шаарларында туруктуу жашыл инфраструктураны түзүү боюнча аракеттерге жолтоо болууда.

Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн суу ресурстарын сактоо, климаттын өзгөрүшүнө туруктуулук жана экологиялык ылайыктуулук артыкчылыктуу болгон шаарларды жашылдандыруунун узак мөөнөттүү стратегияларын иштеп чыгуу өтө маанилүү. Бул жашыл мейкиндиктерди өнүктүрүүгө артыкчылык берүү жана шаардын ар кандай функционалдык аймактарын жашылдандыруу демилгелерин натыйжалуу ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн шаар бийлигинин, шаар куруучулардын, айлана-чөйрөнү коргоо боюнча эксперттердин жана коомчулуктун кызыкдар тараптарынын кызматташтыгын талап кылат.

Адабияттар:

1. Быков, М. А. Озеленение городов южного Казахстана и Средней Азии и его санитарно-гигиеническое значение // Из практики. - Чымкент.: 1936. с. 58-62.
2. Кулова, К. Э. История города Талас: этапы становления // Вестник Бишкекского гуманитарного университета. - Бишкек.: 2008. С. 52-54.
3. Кузьмина Т. Ф. Планировка, застройка и озеленение городских улиц в условиях Средней Азии // Гигиена и санитария. 1970. № 10. С. 21-23.
4. Тургунбаев, Э. Мэрия Таласа планирует построить современный этно-экопарк для жителей и гостей города на месте старого парка. <https://kabar.kg/news/v-talase-dokontca-goda-zarabotaet-aeroport-prostaivaiushchii-uzhe-35-let/>. Акыркы жолу 16.03.24 датасында колдонулду.
5. Талас // Словарь названий гидрографических объектов России и других стран — членов СНГ / под ред. Г. И. Донидзе. — М.: Картгеоцентр — Геодезиздат, 1999. — С. 362.

6. Перепись населения Кыргызстана 2009. Таласская область. –Бишкек.2012.
7. Талас шаарынын социалдык-экономикалык өнүгүү планы.2023.
8. Жамааттык медиа. «Талас шаарын жашылдандыруу иштери жүрүүдө». <https://kyrgyzmedia.kg/talas-shaaryn-zhashyldandyruu/2> Апрель 2018. Акыркы жолу 16.03.24 датасында колдонулду.